

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE VAKIF ÜZERİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN DEĞİŞİKLİKLER: TAĞYİR

Murat BEYAZTAŞ*

Öz

İslâm medeniyetinin hâkim olduğu yerlerde vakıf, her alanda toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan en önemli araç olmuştur. Söz konusu hizmetin yapı taşlarını oluşturan cami, medrese, hastane, imaret, kervansaray veya köprü gibi dinî ve hayrî yapılar ile buralarda kullanılan menkul eşyalar, zaman içerisinde kullanılamaz hale gelebilir ya da ihtiyaç dışı kalabilirler. Bu durumda tağyîr, vakfa ait malın yeniden amacına uygun bir şekilde kullanılabilmesini mümkün kılan bir yaklaşımdır. Tağyîr, vakıf malın başka bir mal ile değiştirilmesini esas alan istibdâl haricinde, mevcut mal üzerinde gerçekleştirilebilecek her türlü değişikliği içine almaktadır.

Bu çalışmada, vakıf şartlarının korunması ve değiştirilmemesi zorunluluğu ile ilgili önemli problemlerden birini teşkil eden tağyîr konusu, çeşitli mezhep ve görüşlere ait temel kaynaklar üzerinden tartışılmaktadır. Vakıf malın menkul–gayri menkul, hayrât–müstegallât ya da mescid vakfi olmasına bağlı farklı değerlendirmeler bulunsa da söz konusu uygulamanın ağırlıklı olarak Hanbelîler, kısmi olarak da Hanefîler, Mâlikîler ve Zeydîler tarafından kabul edildiği görülmektedir. Şâfîler ise genel yaklaşımlarına uygun olarak vakıfta değişikliğe karşı çıkmışlardır. Tağyîr ile amaçlanan şey, vakıftaki değişmezlik esasını ile ihtiyaca binaen yapılması gereken değişiklikler arasındaki hassas dengeyi koruyarak, her iki halde de arzu edilen devamlılığı gerçekleştirmektir.

Anahtar kelimeler: Vakıf, Tağyîr, Tebdîl.

CHANGES ON THE FOUNDATION IN ISLAMIC LAW: TAĞYİR

Abstract

* Dr. İletişim: muratbeyaztas@yahoo.com. Bu makalenin hazırlanmasında aynı yazara ait *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyîri ve İstibdâli* [(Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Konya 2016] isimli doktora tezinden yararlanılmıştır.

In every area where Islamic civilization dominates, the foundation has become the most important tool used to meet social needs. Religious and charitable constructions such as mosque, madrasah, hospital, imaret, caravanserai or bridge which constitute the main parts of the service in question, can become unusable or become out of necessity over time. In this case, tağyîr is an approach that makes it possible for the charitable goods to be re-used appropriately for their purposes. Tağyîr involves all kinds of changes that can be made on the existing property, except for istibdâl; which is based on the replacement of the foundation's commodities with another commodity.

In this study, the topic tağyîr that subjects on matter which constitutes to one of the most important problems related to the necessity of protecting the foundation conditions, is being discussed through the main sources of various denominations and visions. Although there are different evaluations depending on whether it is a movable or immovable property, a charity or a müstegallât foundation or being a mosque, the application is mainly accepted by the Hanbalîs, and partly by the Hanafîs, Malikîs and Zaydîs. The Shafiîs opposed the amendment to foundation in accordance with their general approach. The aim of tağyîr is maintaining the delicate balance between the constancy and the inevitable changes, achieve the desired continuity in both cases.

Keywords: Waqf, Taghyeer, Tebdîl

GİRİŞ

İslâm medeniyetinin hakim olduğu bölgelerde ibadet, eğitim, sağlık, şehirleşme ve ulaşımait bütün bir altyapının kurulmasında ihtiyaç duyulan yatırımın yegâne aracı vakıftır. Söz konusu müesseseye ait cami, medrese, hastane, imâret, kervansaray ve köprü gibi bütün dinî ve hayrî yapılar ile hizmetin devam etmesi adına buralara tahsis edilen gerek menkul gerek ise gayri menkul mallar, zaman içerisinde kullanılamaz hale gelebilir ya da ihtiyaç dışı kalabilirler.¹ Bu durumda, her ne kadar vakıfta değişmezlik esas olsa da fakihler vakfı sonlandırma yerine vakıf amacının devam etmesini mümkün kılan birtakım değişiklikler üzerinde durmuşlardır.

Bu makalede bugünkü vakıf problemlerine de örnek teşkil edecek şekilde, vakıf malın aslı üzerinde değişim ile birlikte mülkiyete dönüştürücü müdahalede bulunan istibdâl dışındaki

*Dr. İletişim: muratbeyaztas@yahoo.com. Bu makalenin hazırlanmasında aynı yazara ait *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyîri ve İstibdâli* [(Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Konya 2016] isimli doktora tezinden yararlanılmıştır.

¹ Sıdkı, *Hatırât*, s. 7; Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, *AÜHF*, VIII, 495-496; Selçuk, *Vakıflar*, s. 21; Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu”, *VD*, XVIII, 38; Kazıcı, *Vakıflar*, s. 56-65; Selim Hânî Mansûr, *el-Vakfu ve devruhû fi'l-müctemai'l-İslâmi'l-muâsır*, s. 181.

bütün değişikliklere yer verilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili değerlendirmeler, klasik kaynaklarda yer alan çok sayıdaki kavram içerisinden özellikle son dönem kullanımıyla² da öne çıkan tağyîr ismiyle ele alınmıştır. Türk vakıf mevzuatında meseleyi doğrudan karşılayan bir kavram bulunmamaktadır. Çalışma kapsamında Kur'an ve hadis kaynaklarının yanında, geniş bir yelpazede Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî, Câferî, Zâhirî ve Zeydî literatüre yer verilmiş, ayrıca ilgili birçok modern kaynak da gözden geçirilmiştir.

TAĞYÎRİN MAHİYETİ

A. Tağyîrin Tarifi

Genel anlamda “değiştirme, çevirme, başkalaştırma, dönüştürme, tahvîl, tebdîl, nesh, bozma, tahriî”³ gibi anlamları ihtiva eden “tağyîr / تغيير”, Arapça kökenli bir terimdir. Vakıf hukukunda da değişiklikleri ifade etmek için kullanılır. Klasik kaynaklarda hem vakfa ait malların kullanımlarında⁴ hem de gelirlerin harcama yerleri⁵ gibi vakfın işleyişiyle ilgili tüm değişiklikleri karşılamaktadır. Hatta vakıf malın başka bir mal ile değiştirilmesi şeklinde ayrı bir kavram oluşturan istibdâle denk kullanımlara⁶ dahi rastlamak mümkündür. Son dönem kaynaklarda da benzer uygulamalara yer verildiği görülmektedir.⁷

Her ne kadar bir kısım çağdaş âlimler tağyîr ile ona benzer anlam ve muhtevaya sahip “tebdîl / تبدیل”⁸ arasında alan sınırlamasına giderek, tağyîrin yalnızca vakıf gelirlerinin harcanmasında meydana gelen değişiklikleri, tebdîlin ise vakıf malın kullanımı üzerinde gerçekleştirilen değişiklikleri karşıladığını dillendirmiş olsalar da,⁹ fıkıh bilginlerinin çoğunluğu bu görüşe itibar etmezler.¹⁰ İsmail Sıdkı (ö. 1911) ve Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) gibi son dönem âlimlerin

² Kübeysî, *Ahkâmü'l-vakf*, I, 294; Şaban-Gundur, *Ahkâmü'l-vasiyye ve'l-mîrâs ve'l-vakf*, s. 767; Me'âşî, *el-Bu'dü'l-mekâsîd*, s. 184.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 40; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 453; *Mevsû'atü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*, X, 51.

⁴ Hallâl, *Kitâbü'l-vukûf*, II, 533; “باب تغيير الأوقاف والوصايا عن الذين سميت لهم”; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 422; “باب تصرفات القيم من التبدیل و تغيير”; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 414; “باب تصرفات القيم من التبدیل و تغيير”; “لا يجوز تغيير الوقف عن هيئته”; “الشروط”.

⁵ Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 393; “والذي اراه تغييره في غير ذلك بثلاث شروط”.

⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, XXXI, 218.

⁷ Zerkâ, *Ahkâmü'l-evkâf*, s. 170; “والتغيير والتبدیل مترادفان في المعنى”; *Mevsû'atü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*, X, 52; “انه شرط لنفسه ...”; Zuhaylî, *el-Vesâyâ ve'l-vakf*, s. 175; “ما عرف بالشروط العشرة وهي ... والتغيير”; “المتأخرون توكيدا لمعناه”.

⁸ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, s. 30; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 48; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 965.

⁹ Ebû Zehre, *Muhâdarât*, s. 173; Râfi'î, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, s. 232.

¹⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, XXXI, 215, 220; “و تبدیل بنائه بأجود...”; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 414; “باب تصرفات القيم من التبدیل و تغيير الشروط”; Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye*, I, 216; “انه شرط لنفسه ...”; “والتغيير والتبدیل”; *Mevsû'atü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*, X, 52; “ما عرف بالشروط العشرة وهي ...”.

kullanımlarında olduğu gibi vakıf uygulamalarında yapılabilecek değişikliklerin tamamı, herhangi bir sınır ve tasnife tabi olmadan tağyîr kapsamında değerlendirilebilir.¹¹

Kısaca tağyîr, kelime manasına uygun olarak, vakıf malın kendisinde ya da sağladığı gelirin kullanımında gerçekleştirilen; olmayan şeylerin ilavesi, mevcutların çıkarılması veya başka bir yere aktarma şeklindeki bütün değişiklikleri içine almaktadır. Son dönem vakıf düzenlemelerinden Kuveyt Vakıflar Kanunu (1951) ve bazı araştırmacıların kabullerine uygun olarak;¹² bizatihi malın aslında değişikliği ifade eden “istibdâl”¹³ ayrı tutulmak suretiyle, vakıf alanında yer alan tüm değişim şekilleri bu kapsam dâhilinde ele alınacaktır. Buna göre tağyîr, “vakıf özelliği muhafaza edilmek kaydıyla, vakıf malın aynında veya tahsis amaçlarında gerçekleşen her türlü değişikliği” konu edinmektedir.

B. Tağyîrin Hükümü

Fıkıh âlimlerinin bir kısmı karşı çıkmış olsa da İslâm hukukunda tağyîr, Hanefiler,¹⁴ Hanbelîler¹⁵ ve Mâlikîler¹⁶ ile birlikte Şevkânî (ö. 1250/1834)¹⁷ tarafından, genel istihşân ve maslahat yaklaşımları gereği yapılmasına cevaz verilen bir uygulamadır. Böylece mevcut haliyle kullanılamaz hale gelen vakıf, imkân bulunduğu takdirde, yapılacak herhangi bir değişiklikle varlığını ve vakıf özelliğini muhafaza edecektir. Ayrıca iki farklı rivayetten birine göre Câferîler de söz konusu usulü kabul etmektedirler.¹⁸ Ancak Hanefiler’in fetvaya esas görüşleri gereğince, mescid vakıfları bu kapsamın dışındadır.¹⁹ Mâlikîler de belirli kimseler yararına tesis edilmiş vakıfları bu hükme dâhil etmezler.²⁰ Şâfiîler’de ise tağyîr yaklaşımı oldukça sınırlı tutulmuştur.²¹

”والتغيير والتبديل مترادفان في المعنى“; Zerkâ, *Ahkâmü'l-evkâf*, s. 170; Zuhaylî, *el-Vesâyâ ve'l-vakf*, s. 175: “وإذا أُرِدَ التغيير بالتبديل اعتبره المتأخرون توكيدا للمعناه”.

¹¹ Sıdkı, *Hatırât*, s. 21: “...icabat-ı zamana tevfiik etmemesi itibarı ile bunların (icâreteyn ve gedik usulleri) tebdîl ve tağyîri zaruri...”; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, IV, 353: “... Böyle bir tebdîl ve tağyîr câiz değildir.”

¹² Kübeysî, *Ahkâmü'l-vakf*, I, 294; Şaban-Gundur, *Ahkâmü'l-vasiyye ve'l-mîrâs ve'l-vakf*, s. 767; Me‘âşî, *el-Bu‘dü'l-mekâsîdî*, s. 184.

¹³ Ayrı bir makalede ele alınan istibdâl için bkz. Beyaztaş, “İslâm Vakıflar Hukukunda İstibdâl”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2017): 1-21.

¹⁴ Semerkandî, *en-Nevâzil*, vr. 249^a; Kâdihân, *Fetâvâ*, III, 293; Burhânüddîn el-Buhârî, *Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 151.

¹⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-fetâvâ*, XXXI, 220, 228; Eşkâr, *el-Mücellâ*, II, 168.

¹⁶ Derdîr, *eş-Şerhü'l-kebîr*, IV, 87, 91.

¹⁷ Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, III, 326-327.

¹⁸ Ali Haydar, *Tertîbü's-sunûf (Tahkik İlavesi)*, II, 410-412.

¹⁹ Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, V, 870; Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye*, I, 156.

²⁰ Derdîr, *eş-Şerhü'l-kebîr*, IV, 87, 91.

²¹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 420; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 392.

Konuyla ilgili Hanefîler'in yaklaşımını ortaya koyan İbn Âbidîn (ö. 1252/1836); Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) ait iki farklı rivayetten, vakıf malların tağyîrine cevaz veren görüşün esas alınması gerektiğini, Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 452/1060), Ebû Şuca' (ö. 500/1107'den sonra) ve İbn Nüceym (ö. 970/1562) gibi fakihlerin tercihlerinin de bu doğrultuda olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Şürûnbülâlî (ö. 1069/1659) vakıfta tağyîre karşı çıkmış olsa da onun için söz konusu olan, mescid binasında yapılacak değişikliklerdir. Öyleyse mescid dışındaki vakıflarda gerektiğinde tağyîr yapılması câizdir.²²

Hanefî mezhebinde tercih edilmeyen diğer bir yaklaşıma göre; İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) kullanılmaz hale gelen vakıf malın vâkıfın mülkiyetine rücû' edeceği görüşünden hareketle, tağyîr ancak vâkıf veya vârisi bulunmadığı takdirde yapılabilir. Aksi halde Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) ait vakfın bağlayıcı olmayacağı görüşü de göz önünde bulundurularak, vakfın sona ermesi gerektiği ifade edilmektedir.²³

Hanbelî mezhebinde ise her ne kadar vakfın kuruluş şartlarına uygun bir şekilde devam etmesi esas kabul edilse de sık sık tağyîr uygulamalarına yer verildiği görülür. Zira onlara göre önemli bir diğer esas da vakıf malın hiçbir durumda boş bekletilmemesidir. İhtiyaç olduğunda vakıf mütevellisinin vâkıfın şartlarında ziyadeleştirme, eksiltme veya değiştirme gibi bazı değişikliklerde bulunması mümkündür.²⁴

Vakıfta mülkiyete rücû' görüşüne sahip olmalarına rağmen Mâlikîler ile birlikte, genel anlamda vâkıfın şartlarında değişiklik yapılmasına karşı çıkan Şâfiîler'de de bazı tağyîr uygulamaları görülmektedir. Mâlikîler'de Dêrdîr (ö. 1201/1786) kullanılmaz hale gelen veya bulunduğu yerden kaldırılması gereken, vakfa ait malların ve yapı malzemelerinin ona denk başka bir vakfa aktarılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁵ Şâfiî fakihlerden Nevevî de benzer şekilde, zarar görmesi muhakkak hale geldiğinde ev, dükkân veya han gibi müsakkaf ya da arazi vakıflarına ait malzeme ve gelirin uygun başka bir vakfa taşınabileceğini belirtmiş, gerektiğinde vakıf yere ağaç dikme veya bina inşası suretiyle birtakım tasarruflarda bulunulabileceğini açıklamıştır.²⁶

Tağyîrin ihtiyaç halinde yapılmasını kabul eden yaklaşıma mukabil, Şâfiîler²⁷ başta olmak üzere, kısmen Mâlikîler²⁸ ve Zeydîler²⁹ ile Hanefîler'den İmam Muhammed, Sadrüşşerîa (ö.

²² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, VI, 550.

²³ Kırmastî, *Ahkâmü'l-evkâf*, vr. 39^b, 42^a.

²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 632, 634; İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-fetâvâ*, XXXI, 14, 19, 92, 220; Bühûtî, *Şerhü Müntehe'l-irâdât*, II, 426.

²⁵ Dêrdîr, *eş-Şerhü'l-kebîr*, IV, 91.

²⁶ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 420.

²⁷ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 422; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 391.

747/1347) ve başlangıçta İbn Âbidîn gibi fakihler karşı görüş beyanında bulunmuşlardır. Ebû Yûsuf'a ait, uygulamaya yansımaya ikinci rivayet de vakıfta tağyîri reddetmektedir.³⁰

Söz konusu görüşü savunan Şâfiîler, tağyîr uygulamasının vakıftaki devamlılık ilkesine uygun düşmeyeceğini ifade etmişlerdir.³¹ İmam Muhammed ile birlikte Mâlikîler ve Zeydîler ise tağyîrin olmamasını mülkiyete rücû' esası ile karşılarlar. İmam Muhammed bütün vakıflarda, Mâlikîler ve Zeydîler de belirli kimseler yararına tahsis edilmiş vakıflarda, vakfa ait menfaatlerden istifade eden mevkûfün aleyhin yani vakıf lehtarının mevcudiyeti sona erdiğinde, ilke olarak vakıf malın vâkıf ya da onun vârisine döndürülmesini benimsemişlerdir.³² Tağyîri kabul etmeyen Hanefî fakihler ise vakıflara yönelik suistimallerin ancak bu yolla engellenebileceğini belirtirler.³³

Ayrıca özellikle Şâfiîler tarafından benimsenen, Hanefîler'in de fetvaya esas kabul ettikleri yaklaşıma göre, mescidde hiçbir şekilde tağyîr yapılmamalıdır. Bu görüş Hanefîler'de Ebû Yûsuf'a isnad edildiği gibi, Ebû Hanîfe'den nakledilen bir rivayette de yer almaktadır. Buna göre mescid, vakfın özü olması hasebiyle, ibadet mahalli olma özelliğini kıyamete kadar muhafaza edecektir. Başka bir amaç için kullanılması mümkün değildir.³⁴ Konuyla ilgili olarak Şâfiîler, genel yaklaşımları çerçevesinde mescidin bütünüyle muhafaza edilmesi gerektiğini öngörürken;³⁵ Hanefîler mescid dâhilinde yer alan eşyaları bu hükümden istisna etmişlerdir.³⁶

C. Tağyîrin Sebepleri

En temel özelliği ebedilik ve değişmezlik olan vakıfta herhangi bir değişikliğin yapılabilmesi bazı sebeplere bağlıdır. Vâkıfın tağyîre izin vermesi, vakfın kullanılamaz hale gelmesi ya da tağyîrde nitelikli bir maslahat olması bu kapsamda yer alan hususlardır. Aksi halde vâkıfın vakıf üzerindeki tasarruf hakkı ihlal edilmiş olacaktır. Tağyîr için söz konusu sebeplerin aynı anda

²⁸ Karâfi, *ez-Zahîre*, VI, 324.

²⁹ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-ehzâr*, s. 215-216.

³⁰ Sadrüşşerîa, *Şerhü'l-vikâye*, III, 288; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 549-550.

³¹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 422; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 391.

³² Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, VI, 103; Karâfi, *ez-Zahîre*, VI, 324; İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-ehzâr*, s. 215-216; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 548-549.

³³ Sadrüşşerîa, *Şerhü'l-vikâye*, III, 288; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 549-550; Abdullah Sâlih, "Şartü'l-vâkıf", *Evkâf*, V, 201.

³⁴ Ebû İshâk eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, III, 689; Râfi'î, *el-Azîz*, VI, 297; Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, V, 870; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 548.

³⁵ Ebû İshâk eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, III, 689; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 420; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 392.

³⁶ Semerkandî, *en-Nevâzil*, vr. 244^b-245^a; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 236; Trablusî, *el-İs'âf*, s. 73; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 548, 550.

bulunması şart değildir. Bunlardan birkaçının veya yalnızca birisinin dahi mevcudiyeti yeterlidir.

Vâkîf iradesi vakıfta tağyîrin en belirleyici sebebidir. Zira cumhura göre vâkîf, vakıf hakkında dilediği uygulamayı kuruluş sırasında gerçekleştirebileceği gibi başlangıçta ortaya koyduğu şartlar çerçevesinde, sonradan da yapılmasını talep edebilir ya da yapılacak olan tağyîre izin verebilir. Bundan dolayı Hanefiler ile Şâfiîler, kuruluş amacına uygun olarak kullanılmaya devam eden vakıfta tağyîri benimsememiş olmalarına rağmen, vâkîfin şartı bulunması halinde söz konusu değişikliklerin yapılabileceğini kabul etmişlerdir.³⁷

Vakıf ile ilgili en fazla üzerinde durulan ikinci tağyîr sebebi ise vakıf amacının artık gerçekleşemez olmasıdır. Gerek vakfın kullanılamaz hale gelmesi, gerek ise kullanılabilir durumda olmasına rağmen vakıf amacının yerine getirilemez olması durumlarında sorun, tağyîr ile çözülmeye çalışılmıştır. Vakıf mal yıpranıp harap olduğunda, ihtiyaca göre kullanım şekli ya da yapısını teşkil eden parçaların yerleri değiştirilmek suretiyle tağyîre başvurulur. Konuyla ilgili başta Hanefiler ve Hanbelîler olmak üzere, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinde de harap olmuş köprü ve kuyu gibi vakıf mallarına ait yapı elemanlarının, ihtiyaç olan başka yerlere taşınarak değerlendirilebilecekleri hususunda hükümler mevcuttur.³⁸ Aynı durum diğer menkul vakıf malları için de geçerlidir. Kitap, kılıç ve savaş hayvanı gibi malzemeler ile mescidlerde kullanılan aydınlatma ve sergi eşyaları buldukları yerlerde bir nedenle ihtiyaç dışı kalmaları halinde, başka mekânlara aktarılmak suretiyle tağyîre tabi tutulmuşlardır.³⁹

Ancak yukarıda ifade edildiği üzere İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ebû Yûsuf'un da dahil olduğu cumhûru fukahâyâ göre mescid bu yaklaşımın dışındadır. Vakfın esasını teşkil eden değişmezliğin, mescidlerde her hâlükârda devam etmesi gerektiği görüşü esas olmakla birlikte; İmam Muhammed,⁴⁰ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbn Kudâme (ö. 620/1223) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi fakihler, mescid de olsa kullanılamaz durumdaki vakfa ait yapı malzemelerinin başka yerlere aktarılabilceğini kabul etmişlerdir.⁴¹ Konuyla ilgili ebediliği

³⁷ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 422; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, II, 490.

³⁸ İbn Ebû Zeyd, *er-Risâle*, s. 236; Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 313; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 622-623; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 420; Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, V, 876; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 392; Derdîr, *eş-Şerhü'l-kebîr*, IV, 91.

³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 43; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 20; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 635; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 419; Hillî, *Kavâidü'l-ahkâm*, II, 401; Trablusî, *el-İs'âf*, s. 77; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 421-423; Buhûtî, *er-Ravzu'l-mürbi*, s. 356; Derdîr, *eş-Şerhü'l-kebîr*, IV, 91; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 91.

⁴⁰ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 422; Menteşzâde, *Fetâvâ-yı Abdurrahîm Efendi*, s. 451.

⁴¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 634; İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-fetâvâ*, XXXI, 218-220; İbn Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, III, 386.

savunan Şâfîiler de hırsız ve zorbalardan talan edilmesinden endişe edildiği takdirde, aynı şekilde mescide ait eşyaların ve hatta yapı malzemelerinin başka bir yere aktarılabilceğini ifade etmişlerdir.⁴²

Hanefîiler’de yer alan ayrıma göre, vakıf yer kullanılabilir durumda olmasına rağmen, içinde bulunduğu şartlar ya da bağlı olduğu vakıf sebebiyle kuruluş amacına uygun değerlendirilememesi halinde, vakfın özelliğine göre hareket edilir. Eğer vakıf yer, gelir sağlamak üzere kurulmuş müstegallât vakıflarından ise tağyîr gereklidir. Zira kaynak oluşturmak üzere kurulmuş vakıfta tahsis yerinin ortadan kalkması, o vakfın farklı bir şekilde de olsa amacını gerçekleştirilmesine mani değildir. Oradan elde edilen gelirin, yine benzer bir hayır yerinde kullanılması suretiyle vakfın devamı sağlanacaktır.⁴³ Fakat hizmet üzere kurulmuş hayrât vakıflarında vakfın gayesi ancak mescidde namaz kılma, medresede eğitim, ribât ve kervansarayda amacına uygun konaklama suretiyle gerçekleşeceğinden dolayı, buraların bir bölümünü de olsa kiraya verme şeklinde tağyîr, amaç uyumsuzluğu sebebiyle reddedilir.⁴⁴

Tağyîr sebebi olarak kabul edilen vakfın kullanılmaz hale gelmesi, vakfın tamamen kullanım dışı kalması anlamına gelmektedir. Buna göre müstegallât vakfının özünde bulunan gelir sağlama gayesi az da olsa devam ettiği takdirde, tağyîr ihtiyaç olmaktan çıkar.⁴⁵ Aynı şekilde daha önce defin yapılmış olması halinde, kabristan olarak ayrılan yerin de vakıf amacına uygun kullanılmaya devam ettiği kabul edilir. Halen yeni defin olmasa dahi, burası başka bir şekilde kullanmak üzere tağyîre açık değildir.⁴⁶

Diğer taraftan söz konusu vakfın tamamen kullanılamaz olmasını şart gören yaklaşım, mülkiyete rücû’ görüşünü savunan İmam Muhammed için de tağyîr nedeni olmuştur. Zira ona göre vakıf yer kullanılamaz hale geldiğinde, buranın bir şekilde gelir sağlama amacını devam ettirmesi mümkün ise, rücû’ değil tağyîr uygulanmalıdır. Vakıf dükkân harap olup işlemez hale geldiğinde dükkâna ait yer, arsa olarak kiraya verilebildiği takdirde o haliyle de olsa, bağlı olduğu amaç için işletilmeye devam edilecektir.⁴⁷

⁴² Nevevî, *Ravzatü’l-tâlibîn*, IV, 420; Sübkî, *Fetâva’s-Sübkî*, I, 479.

⁴³ Âlim b. Alâ, *el-Fetâva’t-Tatarhâniyye*, V, 877; İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, VI, 237; Trablusî, *el-İs’âf*, s. 77; Ali Efendi, *Fetâvâ*, I, 264.

⁴⁴ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, VI, 237-238.

⁴⁵ Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 314; İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, VI, 237; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, VI, 549.

⁴⁶ Âlim b. Alâ, *el-Fetâva’t-Tatarhâniyye*, V, 870.

⁴⁷ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, VI, 237; *el-Fetâva’l-Hindîyye*, II, 480; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, VI, 549.

Vakıfta üçüncü tağyîr sebebi de kesin olarak gerçekleşmesi beklenen maslahattır. Hanefîler ve Hanbelîler ile birlikte az da olsa Şâfîîler, vakıfta birtakım değişiklikleri vakıf lehtarları veya amacıyla ilgili mutlak faydaya dayandırmışlardır. Hanefîler gayri menkullerde; mescid ve yol arasında ihtiyaca göre birinden diğerine yer aktarılmasını,⁴⁸ zirai vakıf arazisinin korunması ve bakımı için de buranın bir bölümüne köy kurulmasını⁴⁹ mümkün görmüşlerdir. Yine menkul vakıf malları ve vakıf gelirlerinin aktarılmasında da ihtiyaç, tağyîr nedeni kabul edilmiştir.⁵⁰ Mescide ait tamir ve bakım tahsisatının gerektiğinde kapı önüne sundurma yapmak gibi, söz konusu masrafı önleyecek ilave bir yapının inşasında kullanılmasına cevaz verilmektedir.⁵¹

Konuyla ilgili olarak İbn Teymiyye vakfın aslını oluşturan mescidde dahi yapılacak tağyîrin zaruri şartlar ile sınırlandırılmayacağını ifade ederek, maslahatın esas alınması gerektiğini belirtir. Ona göre mezhep içerisinde meseleyi zaruret şartları ile sınırlayan bir delil bulunmadığı gibi mevcut delil ve rivayetler, daraltıcı değil genişletici mahiyettedir.⁵²

D. Tağyîrin Çeşitleri

Vakıftaki tağyîr çeşitlerinin; vakfın kullanım usulünde, vakıf gelirlerinin sarf edildiği yerlerde, vakıftan istifade edenlerde veya vakıf malın fiziki yapısında gerçekleştirildiği görülür.

İlk tağyîr çeşidi olarak kullanım şeklinde yapılacak değişiklikler ile ilgili, gerek hayrât veya müstegallât vakıflarında, gerek gayri menkul ya da menkul nitelikli mallarda birçok örnek vardır. Yukarıda ifade edildiği üzere mescid haricinde hayrî bir amaç için kurulmuş gayri menkul vakıf yerler, ihtiyaç olduğunda özellikle Hanbelîler ile birlikte Hanefîler'e ve Mâlikîler'e göre tamamen ya da kısmen farklı bir hayrî amaca tahsis edilebilmektedir.⁵³ Bu nedenle kaynaklarda, fakirlere hizmet eden vakıf handa bazı yerlerin temizlik, kapıyı açıp kapama gibi hizmetlere mukabil, ilgili kişilerin kullanımına ayrılması uygun görülmüştür.⁵⁴ Yine mescid dar ve ihtiyacı karşılayamaz olduğunda, yanında bulunan diğer bir vakıf yer, oraya ilave edilmek suretiyle mescide çevrilebilmektedir.⁵⁵ Fakat mescid vakfında değişime karşı

⁴⁸ Kirmastî, *Ahkâmü'l-evkâf*, vr. 41^a; Trablusî, *el-İs'âf*, s. 73; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 574-575.

⁴⁹ Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 300.

⁵⁰ Semerkandî, *en-Nevâzil*, vr. 251^b; Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 312; Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, V, 870.

⁵¹ Râfi'î, *el-Azîz*, VI, 304; Trablusî, *el-İs'âf*, s. 77.

⁵² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 634; İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-fetâvâ*, XXXI, 218-220.

⁵³ Karâfi, *ez-Zahîre*, VI, 338; İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-fetâvâ*, XXXI, 208-209; Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, V, 745.

⁵⁴ Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, V, 745.

⁵⁵ İbnü'l-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, III, 285; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 576.

çıkan Şâfîîler ile Hanefîler, bahçesi veya avlusu da olsa mescidin hiçbir bölümünde mesken ya da dükkân benzeri kısımların oluşturulmasını uygun karşılamamışlardır.⁵⁶

Hanbelîler, Hanefîler ve Mâlikîler tarafından kabul edilen hayrât vakfının farklı bir tahsis ile kullanılmasına dair söz konusu tağyîr şekli, son dönem vakıf uygulamalarında da tercih edilen yaklaşım olmuştur.⁵⁷ Dolayısıyla öğrenci bulunmamasından dolayı ihtiyaç dışı kalan yurt binasının, hastane gibi başka bir amaca tahsis edilmesi mümkün görülmektedir.

Diğer taraftan aynıyla hizmet etmek üzere kurulmuş hayrât cinsi medrese ve ribât benzeri gayri menkul vakıf yerlerin, müstegallâta dönüştürülerek gelir sağlama amacıyla kullanılmasına karşı çıkan görüşler bulunmakla birlikte,⁵⁸ harap olduğunda buraların gerektiği kadarıyla kiraya verilmesine cevaz verilmiştir. Meseleyle ilgili dikkat çeken örnekler, yolcu ve ihtiyaç sahipleri için tesis olunmuş vakıf han ve evlerin ihtiyacı karşılayacak kadar süre ya da bir bölümünün kiraya tahsis edilebilmesi üzerine şekillenmiştir.⁵⁹

Hayrât içerisinde değerlendirilebilecek menkul vakıf malları da buldukları yerlerde vakıf amacına uygun bir şekilde kullanılmadıklarında, mahiyetleri gereği özellikle yerleri değiştirilmek suretiyle tağyîre tabi olurlar. Bu durum her ne kadar Hanefîler'den Ebû Yûsuf ve Şâfîîler tarafından mescid vakfında uygun görülmesi de⁶⁰ genel olarak Hanefîler ile Şâfîîler menkul mallarda tağyîri kabul etmişlerdir.⁶¹ Ayrıca Hanbelî, Mâlikî ve Câferî fakihler ile Şevkânî de tağyîri esas alan görüş beyanında bulunmuşlardır. Mescid, kütüphane, ribât, han veya su kuyusu kullanılmaz hale geldiğinde, bu mekânlarda bulunan sergi, kitap, at, kılıç benzeri eşyalar başka bir vakfa aktarılabilirler. Fazlası bulunan vakıf su ihtiyacı olduğunda başka bir su vakfını desteklemede kullanılabilir.⁶² Ancak söz konusu yer değişikliğinde, yeni yerin önceki vakıf ile aynı cinsten⁶³ ve ona en yakın mesafede⁶⁴ olması gerektiği kaydedilmiştir.

⁵⁶ Semerkandî, *en-Nevâzil*, vr. 245^b; Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 293; Trablusî, *el-İs'âf*, s. 74.

⁵⁷ Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf*, m. 186; Ali Haydar, *Tertîbü's-sunûf*, md. 452; Bilmen, *Kâmûs*, V, 10.

⁵⁸ Semerkandî, *en-Nevâzil*, vr. 245^b; Kirmastî, *Risâle fi'l-evkâf*, vr. 23^b, 24^b.

⁵⁹ Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, s. 321; Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, V, 867.

⁶⁰ Ebû İshâk eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, III, 689; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 20; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 421; Trablusî, *el-İs'âf*, s. 77.

⁶¹ Semerkandî, *en-Nevâzil*, vr. 250^b; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 20; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 420; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, VI, 549-550.

⁶² İbn Ebû Zeyd, *er-Risâle*, s. 236; İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 632, 634; Hillî, *Kavâidü'l-ahkâm*, II, 401; Bühûtî, *er-Ravzu'l-mürbi*, s. 356; Derdîr, *eş-Şerhü'l-kebîr*, IV, 91; Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, III, 325.

⁶³ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 20; İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 635; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 420; Hillî, *Kavâidü'l-ahkâm*, II, 401; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 421; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 392; Derdîr, *eş-Şerhü'l-kebîr*, IV, 91; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, VI, 551;

⁶⁴ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 420; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 421; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 392; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, VI, 549;

Menkul kapsamında yer alan para vakfı hariç tutulduğunda, müstegallât vakıflarında ortaya çıkabilecek tağyîr uygulamalarının daha çok gayri menkuller üzerinde görülmesi tabiidir. Bunların kullanım şekilleriyle ilgili gerçekleşen değişiklikler ya doğrudan hayrî bir amaç için kullanıma dönüştürülmesi ya da gelir sağlama usulünde yapılacak tağyîr suretiyle gerçekleştirilir. Mescide gelir sağlayan müsakkaf yerler, ihtiyaç olduğunda mescide ilave edilerek ibadet mekânına çevrilebilir.⁶⁵ Ev, dükkân veya hamam olarak gelir elde etmek için kurulmuş vakıf yerlerde de ev dükkâna, dükkân eve dönüştürülebilmektedir.⁶⁶ Tarıma ayrılmış vakıf arazide, istihdam edilmek üzere insanların kalması için köy kurulması veya şehrin yakınlarında olduğundan dolayı müsakkaf haliyle talep görmesi beklenen yerde kiraya verme amacıyla ev, dükkân gibi yapıların inşa edilmesi mümkündür.⁶⁷ Aynı şekilde vakıf bina kullanılamaz hale geldiğinde, üzerindeki yapı malzemeleri tahliye edilerek arsa mahiyetiyle kiraya verilmesi⁶⁸ ya da vakıf toprağa ağaç dikilmesi, verimi olmayan ağaçların da sökülerek doğrudan toprak üzerinde tarım yoluyla gelir sağlanması uygun görülmüştür.⁶⁹

Müstegallât vakıflarının gelir sağlama yönteminde uygulanan bir tağyîr de normal şartlarda geçerli, aylık veya yıllık kiralama şeklindeki icâre-i vâhideden vazgeçilmesi suretiyle ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda talep oluşturma amacıyla kira mukavelelerinde süreler uzatılmış, kiracı lehine, gerçekte yalnız mülkiyet sahibinin kullanabileceği; ferağ⁷⁰ ve intikal⁷¹ gibi haklar ihdas edilmiştir.⁷² Yangın, deprem gibi afetler sonucu harap olan, aynı zamanda tamir ve bakım imkânı da bulunmayan yerler icâreteyn,⁷³ mukâtaa,⁷⁴ icâre-i vâhide-i kadîme,⁷⁵ gedik,⁷⁶ uzun süreli icâre-i vâhide⁷⁷ ve marsad⁷⁸ benzeri bir kısım yeni usuller ile kiraya verilmiştir.

⁶⁵ Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 293; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 576; Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf*, m. 186.

⁶⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, XXXI, 208; Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf*, m. 267; Bilmen, *Kâmûs*, V, 53.

⁶⁷ Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 300; Kirmastî, *Risâle fi'l-evkâf*, vr. 28^b; İbn Nuceym, "Risâle fi tahrîri'l-mekâl", *Resâilü İbn Nuceym*, s. 162; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, II, 414.

⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 237; Râfi'î, *el-Azîz*, VI, 303.

⁶⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, XXXI, 208; Eşkâr, *el-Mücellâ*, II, 168.

⁷⁰ Ferağ, rakabe mülkiyeti bulunmamakla birlikte, mal üzerinde sahip olunan tasarruf hakkının bir bedel mukabilinde ya da bedelsiz olarak başka birisine devredilmesidir. (Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf*, m. 17; Berki, *Vakıflar (I)*, s. 168, 294.)

⁷¹ İntikal, rakabe mülkiyeti olmamasına rağmen mal üzerinde hukuken tanınmış olan tasarruf hak ve yetkisinin, ölümden sonra da hukuk tarafından belirlenen kimselere aktarılmasıdır. (Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf*, m. 285.)

⁷² Hatemi, *Vakıf Kurma Muamelesi*, s. 80-81.

⁷³ İcâreteyn, çift kira anlamına gelir. Vakıf gayri menkulün, icâre-i muaccele ve icâre-i müeccele şeklinde isimlendirilen, iki ayrı bedel mukabilinde kiraya verilmesidir. Bunlardan ilki peşin ve satış bedeline yakın bir şekilde tek seferde ödenir. Diğer de aylık veya yıllık olarak ödenen, usulen kira özelliğini korumaya matuf düşük bir bedeldir. Vakfın almış olduğu peşin kira bedeli karşılığında söz konusu yeri, teslim etmeden önce onarması gerekir. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 10; *Düstûr*, I, T, II, 170: 1287 (1870) Tarihli Müsakkafât ve Müstegallât-ı Evkâf Hakkında Nizamnâme, md. 4; Ömer Hilmi, *İthâfî'l-*

İkinci tağyîr şekli de müstegallât vakıflarından, elde edilen gelirlerin harcanmasında ortaya çıkan uygulamalardır. Söz konusu değişim bazen gelirin aynı vakıf dâhilinde öngörülenden farklı amaçlara tahsis edilmesi, bazen de ihtiyaç içerisindeki ayrı bir vakfa aktarılması suretiyle olur. Mescid, han, ribât, köprü ve çeşme gibi vakıf yerler kullanılamaz hale geldiklerinde sahip oldukları gelirler, harcama kalemlerinde değişiklik yapılarak, buraların tekrar kullanılabilir hale gelebilmeleri adına sarf olunabilir.⁷⁹ Ancak bu mallar tamamen ihtiyaç dışı kaldıklarında,

ahlâf, m. 37, 187; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 17; Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, s. 39; Beyaztaş, *Vakıf Gayri Menkullerinin Kiraya Verilmesi Usulleri ve İcâreteyn*, s. 78-105.)

⁷⁴ Mukâtaa, karşılıklı olarak bir şeyi paylaşma anlamına gelir. Boş olan vakıf toprak üzerine mülk bina ya da ağaçların konulmasıdır. Özel kişilere ait bu mallar orada var olmaya devam ettiği sürece, ilgili mutasarrıfın yer üzerinde üst hakkı bulunur. Bunun karşılığında vakfa yıllık olarak “mukâtaa”, “icâre-i zemin” ya da “icâre-i seneviye” denilen bir kira bedeli vermesi gerekir. Zamanla icâreteynde olduğu gibi, ilk akid sırasında “bedel-i mukâtaa” olarak tanımlanan peşin bir bedel daha ihdâs edilmiştir. Ancak diğerinden farklı olarak bu bedel, kiralanan yer için harcanmayıp vakıf gelirlerine dâhildir. Anadolu ve Balkanların dışında; Diyarbakır bölgesi ile Arabistan ve Kuzey Afrika civarında bu uygulamaya “hikr” ismi verilmiştir. (İbn Teymiyye, *Mecmûü’l-fetâvâ*, XXXI, 225; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, VI, 592-593; Ömer Hilmi, *İthâfî’l-ahlâf*, m. 37, 276; Ali Haydar, *Tertîbü’s-sunûf*, md. 143, 144; Mardin, *Toprak Hukuku*, s. 57; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 578; İpşirli, “Hikr”, *DİA*, XVII, 525-526; Beyaztaş, *Vakıf Gayri Menkullerinin Kiraya Verilmesi Usulleri ve İcâreteyn*, s. 41-46.)

⁷⁵ İcâre-i vâhîde-i kadîme, öteden beri veya sürekli icâre-i vâhîdeli demektir. Aylık veya yıllık olarak belirlenen kiralara, süresi belirsiz bir şekilde devam eder. Ayrıca peşin bir kira bedeli yoktur. İcâre-i vâhîdeden farkı hak sahibine, süre sınırlaması olmadan ilgili yeri kullanma imkânı yanında, ferağ ve intikal benzeri hakları da kazandırmasıdır. (Bilmen, *Kâmûs*, V, 18; Berki, *Vakıflar (I)*, s. 33-34.)

⁷⁶ Gedik, belli bir ticareti ya da sanatı icra yetkisidir. Mülk mallar ile birlikte özellikle vakıf yerlere bağlanması hasebiyle, umumiyetle vakıf dükkânlarında ilgiliye irtifak hakkı kazandıran sınırlı bir aynî haktır. Kiracı olan kimse, dükkân sahibi vakfa ait kirayı ödediği sürece sınırsız bir şekilde orayı kullanma hakkına sahip olmuştur. (İbn Âbidîn, *el-Ukûdü’d-dürriyye*, II, 199; Kadri Paşa, *Kânûnü’l-adl*, md. 347-348; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 1152; Ali Haydar, *Tertîbü’s-sunûf*, md. 97; Elmâlılı, *İrşâdü’l-ahlâf*, s. 78-80; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 656; Hatemi, *Vakıf Kurma Muamelesi*, s. 103-104; Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, s. 263.)

⁷⁷ Uzun süreli icâre-i vâhîde, vakıf yerlerinde normal kiralama şekli olan icâre-i vâhîdeden, süresi en az üç yıldan on, onbeş yıla ya da sınırsız bir zamana kadar devam edecek olması yönüyle ayrılan, bir çeşit icâre-i tavîle yöntemidir. Anlaşmada belirlenen sayıda birbirinden ayrı, herbiri diğerinin ardından yürürlüğe girecek birden fazla sayıdaki yıllık akidlerin aynı anda yapılması suretiyle gerçekleşir. (Tarsûsî, *Enfau’l-vesâil*, vr. 105^a; Trablusî, *el-İs’âf*, s. 64; Kınalızâde, *Ba’zu ahkâmî’l-vakf*, vr. 23^a; İbn Âbidîn, *el-Ukûdü’d-dürriyye*, I, 177.)

⁷⁸ Marsad, bir şeyi birinin emrine verme, onun için hazır etme anlamındadır. Bu usulde bakıma muhtaç vakıf binanın masrafları, gelecekteki kiralara mahsuben kiracı tarafından karşılanır. Mukabilinde kira bedeli düşük tutulmaktadır. Yapılan masraflar duruma göre vakfa ait diğer gelirlerden de karşılanabilir. Söz konusu borç, bu şekilde kiralara mahsup edilmek suretiyle ya da doğrudan vakıf temsilcisi tarafından ödeninceye kadar, vakıf yer üzerindeki intifa hakkı devam eder. Henüz borç ödenmeden kiracı vefat edecek olur ise hak vârislere devreder. (Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, s. 123; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, III, 177; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, IX, 34; Kadri Paşa, *Kânûnü’l-adl*, md. 461; Ali Haydar, *Tertîbü’s-sunûf*, md. 149.)

⁷⁹ Semerkandî, *en-Nevâzil*, vr. 247^a; Halvânî, *el-Mebsût*, vr. 369^a; İbn Rüşd el-Ced, *Fetâvâ İbn Rüşd*, I, 313; Trablusî, *el-İs’âf*, s. 77.

bunlara ait gelirlerin bu defa özellikle kendi cinslerinden olan başka bir vakıf yere aktarılması da uygun görülmüştür.⁸⁰

Üçüncü tağyîr şekli ise doğrudan vakıf lehtarını üzerinde değişimin gerçekleşmesidir. Konuyla ilgili belirleyici unsur vâkıfın şartıdır. Bu şart bulunması halinde tağyîrin yapılmasında ittifak söz konusudur.⁸¹ Ancak fakirler ya da muhtaçlar gibi sona ermeyecek bir mevkûfün aleyh bulunmadığı takdirde vâkıfın irade beyanını zorunlu gören Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed tağyîri câiz görmedikleri gibi vakfın kurulmasına da karşı çıkmışlardır.⁸² Ebû Yusuf'a ait Hanefîler'de fetvaya esas olan, aynı zamanda Şâfiîler, Hanbelîler ve Mâlikîler tarafından benimsenen görüşe göre ise, kendiliğinden gerçekleşen bir tağyîr söz konusudur. Önceden belirlenmemiş olsa da vakıftan yararlanacak kişi veya yer bulunmadığında vakıf lehtarını, Hanefîler'de mutlak anlamda fakirler ve ihtiyaç sahipleri;⁸³ diğerlerinde ise vâkıfın yakınları⁸⁴ şeklinde tağyîre tabi olmaktadır. İbn Kudâme⁸⁵ ile Şevkânî⁸⁶ de bu hususta Hanefîler ile aynı görüşe sahiplerdir.

Son tağyîr şekli de vakıf malın fiziki yapısında gerçekleşen değişikliklerdir. Vakıf yerin kullanım amacında değişiklik yapılmadan, binası yıkılarak ihtiyaçları karşılayacak şekilde yeniden yapılması suretiyle ortaya çıkar. Özellikle mescid vakıflarında uygulama örnekleri görülen konuyla ilgili iki farklı yaklaşım söz konusudur. Hanbelîler ile birlikte,⁸⁷ Hanefîler⁸⁸ ve Zeydîler⁸⁹ ihtiyaç olduğunda mescidin yıkılarak yeniden istenilen özelliklerde, gerekli ilavelerle inşa olunabileceğini ifade etmişlerdir. Hanbelîler bunun için mutlak anlamda ihtiyacın yeterli olduğunu ifade ederlerken,⁹⁰ Hanefîler ileri derecede eskime, tamir ile onarılamama ya da ihtiyacı karşılamada yetersiz kalma gibi sebeplere dayalı zaruret şartlarının gerekli olduğunu

⁸⁰ Râfi'î, *el-Azîz*, VI, 304; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 420-421; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 237; Halebî, *Mültekâ*, s. 236; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 550.

⁸¹ Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, s. 69; Ebû İshâk eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, III, 676; Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 293; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 15; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, III, 577, 590; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 619, 622; Karâfi, *ez-Zahîre*, VI, 325, 347.

⁸² Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 293; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 15; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 206; Halebî, *Mültekâ*, s. 234.

⁸³ Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, s. 69; Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 293; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 15; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 206; Halebî, *Mültekâ*, s. 234; Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf*, m. 79.

⁸⁴ Şâfiî, *el-Üm*, III, 280; İbn Abdilber, *el-Kâfî*, II, 1013-1015; Ebû İshâk eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, III, 677; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, III, 577-578; a. mlf. *el-Muğnî*, V, 623-624.

⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 625.

⁸⁶ Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, III, 318, 322.

⁸⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-fetâvâ*, XXXI, 209, 217-220; İbn Neccâr, *Muntehe'l-irâdât*, III, 388.

⁸⁸ Âlim b. Alâ, *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*, V, 844; Ali Haydar, *Tertîbü's-sunûf*, md. 482.

⁸⁹ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-ezhâr*, s. 216; Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, III, 327.

⁹⁰ İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-fetâvâ*, XXXI, 209, 218, 261; Bühûtî, *Şerhü Müntehe'l-irâdât*, II, 428.

belirtmişlerdir.⁹¹ Hanbelîler'in tarih boyunca Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ'da gerçekleşmiş olan benzer değişim örneklerine dayandırarak kolaylaştırdıkları bu yaklaşım⁹² bugünün şartlarına en müsait uygulamayı teşkil eder.

Buna karşın halen kullanılabilir durumdaki mescidin her ne suretle olursa olsun yenilenmesine karşı çıkan bir yaklaşım da vardır. Bu görüşün temsilcisi olan Şâfiîler ile Mâlikîler'e göre abdest mahalli veya dükkân gibi yerlere ihtiyaç duyulması mescidin mevcut haliyle kullanılmasına mani olmayacaktır.⁹³

TAĞYİRİN UYGULANIŞI

A. Tağyîrin Şartları

Tağyîrde öne çıkan en önemli şart, yapılacak değişikliğin vakıf ve vakıftan yararlananlar açısından faydalı olmasıdır. Aksi halde tağyîrin geçerli olmayacağı ifade edilir.⁹⁴ Mescid ve yol örneğinde, değişiklikten beklenen fayda gerçekleşmediği takdirde mescidin yol haline getirilen kısmı hüküm olarak mescid olmaya, mescide ilave edilen yerin de yol hükmünde kalmaya devam edeceği belirtilmiştir.⁹⁵

Konuyla ilgili ileri sürülen diğer şart da özellikle Şâfiîler için geçerli olan bir husustur. Buna göre tağyîr vakıf malın özünde olmamalı, yapılacak değişiklik vakfın aslını etkilemeyecek şekilde sınırlı tutulmalıdır.⁹⁶

B. Tağyîr Yetkisi

Vakıf üzerinde yetkisi olabilecek taraflar; başta vâkıf olmak üzere, velâyet-i hassa sahibi olan mütevellî, velâyet-i âmmeyi elinde bulunduran hâkim ile kamu adına yürütmeyi temsil eden idaredir. Bazen de vakıf lehtarının tasarruf hakkı söz konusudur.

Buna göre vakfın tağyîrinde belirleyici olan öncelikle vâkıfın iradesidir. Vâkıf, kendisine tanınmış olan değişiklik yapma hakkını vakfın kuruluşunda doğrudan kullanabileceği gibi ihtiyaç halinde gerçekleştirilmek üzere uygun gördüğü kişileri yetkilendirmek suretiyle de değerlendirebilir.⁹⁷ Bu durumda tağyîr yapacak kimseyle birlikte, yapılacak tağyîrin şekli ve

⁹¹ Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, V, 844; Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf*, m. 185; Bilmen, *Kâmûs*, V, 10; Berki, *Vakıflar (I)*, s. 120.

⁹² İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, XXXI, 233; Bühûtî, *Şerhü Münthe'l-irâdât*, II, 427.

⁹³ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 420; Karâfi, *ez-Zahîre*, VI, 330; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 392.

⁹⁴ Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 300; Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, V, 745-746; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 393; Abdullah Sâlih, "Şartü'l-vâkıf", *Evkâf*, V, 200.

⁹⁵ İbnü'l-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, III, 285; Abdullah Sâlih, "Şartü'l-vâkıf", *Evkâf*, V, 200.

⁹⁶ Nevevî, *Mecmu'*, XV, 361; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 393.

⁹⁷ Şeybânî, *el-Asl*, XII, 89-90; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 490; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, md. 17.

sınırları da söz konusu iradeye uygun olmak zorundadır. Vâkıfın yetkilendirdiği kişi vakıf üzerinde artırma, eksiltme, çıkartma ve ekleme gibi bütün tağyîr uygulamalarını gerçekleştirme imkânına sahip olur. Bu çerçevede vakıf evin bostana, hanın hamama, ribâtın dükkâna dönüştürülmesi mümkün hale gelir.⁹⁸

Vâkıf başlangıçta yetkilendirmediği takdirde, daha sonra ne kendisinin ne de vakıf mütevellisinin konuyla ilgili tasarruf yetkisi bulunur. Şu kadar var ki vâkıf başkasını yetkilendirip kendi hakkında beyanda bulunmamış ise ilgili kişinin vekâleten yerine getireceği tasarrufu kendisi de asaleten gerçekleştirme imkânına sahip olur.⁹⁹ Zeydiyye bu hususta vâkıfın, herhangi bir şarta bağlı olmadan yetki sahibi olduğunu beyan etmektedir.¹⁰⁰ Ayrıca İbnü'l-Bezzâzî (ö. 827/1423) mescide ait vakıfta, Şevkânî de güvenilir olmasına bağlı olarak müstegallât vakfında mütevellinin tağyîr uygulamalarını mutlak olarak gerçekleştirebileceğini ifade etmişlerdir.¹⁰¹

Yukarıda belirtildiği üzere velâyet-i âmme sahibi hâkim, vâkıf şartına bağlı olmadan, vakıf hakkında tağyîr içerikli karar verme yetkisine sahiptir. Bu karar ile değişim, doğrudan olabileceği gibi müteveli veya başka birisini yetkilendirme suretiyle de gerçekleşebilir. Cumhuriyetin görüşüne göre, tağyîr sebepleri bulunsa da genel anlamda değişikliğin yapılabilmesi için hâkim kararı gereklidir.¹⁰² Osmanlı uygulamasında *1280 (1863) Tarihli Evkâf Nizamnâmesi* yayımlanıncaya kadar tağyîr, hâkim kararına bağlı olarak uygulanabilmiştir.¹⁰³

Devlet başkanı, söz konusu *1280 (1863) Tarihli Evkâf Nizamnâmesi* hükümleriyle vakfın tağyîrinde en üst karar ya da onay mercii haline gelmiştir. Mescid vakfında yapı malzemelerinin başka bir yere aktarılmasını kamu otoritesinin onayına bağlayan Hanbelîler ile birlikte daha çok

⁹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, XII, 89-90; Ebû İshâk eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, III, 683; Kâdîhân, *Fetâvâ*, III, 297; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, III, 590; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 422; İbn Teymiyye, *el-İhtiyârâtü'l-ilmiyye*, IV, 509; Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, V, 728-729; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 87.

⁹⁹ Şeybânî, *el-Asl*, XII, 89-90; *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, II, 490.

¹⁰⁰ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-ezhâr*, s. 216; Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, III, 329.

¹⁰¹ İbnü'l-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, III, 284-285; Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, III, 333.

¹⁰² Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, s. 23; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IV, 420; İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-fetâvâ*, XXXI, 264; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 374; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 392; *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, II, 478; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 550-551; Kadri Paşa, *Kânûnü'l-adl*, md. 213; Ali Haydar, *Tertîbü's-sunûf (Tahkik İlavesi)*, II, 411.

¹⁰³ Ali Efendi, *Fetâvâ*, I, 264; Menteşzâde, *Fetâvâ-yı Abdurrahîm Efendi*, s. 450; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 550; *Düstûr*, I, T, II, 160-161: 1280 (1863) Tarihli Evkâf Nizamnâmesi, bend 40; Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf*, m. 342.

son dönemde Hanefiler'in benimsediği bu usulde gaye, özellikle hâkimlerin karıştıkları, vakıflara büyük zarar veren suistimalleri engellemektir.¹⁰⁴

Son dönemi yansıtan uygulamalarda da buna uygun olarak tağyîr yetkisi, devlet başkanına niyabeten bazı idarî organlara bırakılmıştır. Mısır vakıflarında konuyla ilgili karar organı Vakıflar Komitesidir.¹⁰⁵ Türkiye'de de benzer şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğü yetki sahibidir. Genel Müdürlüğün yönetiminde olan mazbut vakıflarda¹⁰⁶ doğrudan, yönetimi Genel Müdürlüğe bağlı olmayan mülhak,¹⁰⁷ cemaat¹⁰⁸ ve esnaf vakıflarında ise ilgili vakıf idaresinin teklifi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü tağyîrde bulunabilmektedir.¹⁰⁹

Bazı fakihler, aslında vakıftan yararlanan taraf olması hasebiyle vakıf üzerinde tasarruf hakkı bulunmayan vakıf lehtarının da tağyîr kararında etkili olabileceğini ifade etmişlerdir. Öncelikle Zeydiyye vakıf lehtarının, herhangi bir vâkıf şartına dayanmadan vakfın yönetiminde, dolayısıyla tağyîr gibi birtakım kararları almada yetki sahibi olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰ Hanefiler'de de mezhepte öne çıkan görüşün hilafına, vakıf lehtarı konumundaki mescidin cemaati ya da mahalle halkının mescid ile ilgili bazı kararlarının kabul edileceğine dair bir kısım görüşlere yer verilmektedir.¹¹¹

C. Tağyîrden Geri Dönüş

Vakıf üzerinde geçerliliği kabul edilen tağyîr, bütün tarafları bağlayıcı niteliktedir. Uygulama gerçekleşikten sonra tekrar bozulamaz. Bundan dolayı çevresinde yaşayan kalmaması nedeniyle gelirleri başka bir vakfa aktarılmak suretiyle tağyîre tabi tutulan mescid, tekrar kullanılmaya başlansa dahi söz konusu akarın yeniden eski yerine bağlanması uygun görülmemiştir.¹¹²

Sonuç

¹⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 632; İbn Teymiyye, *Mecmûü'l-fetâvâ*, XXXI, 214; Menteşzâde, *Fetâvâ-yı Abdurrahîm Efendi*, s. 450; *Düstûr*, I. T, II, 160-161: 1280 (1863) Tarihli Evkâf Nizamnâmesi, bend 40.

¹⁰⁵ Ebû Zehre, *Muhâdarât*, s. 39, 208-209.

¹⁰⁶ Mazbut vakıflar, mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi'nden önce kurulmuş ve 2008 Vakıflar Kanunu uyarınca Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yönetilen vakıflardır. (Vakıflar Kanunu, md. 3, 6.)

¹⁰⁷ Mülhak vakıflar, mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi'nden önce kurulmuş vakıflardır. Vakfedenlerin soyundan gelen kimseler tarafından yönetilirler. (Vakıflar Kanunu, md. 3.)

¹⁰⁸ Cemaat vakıfları, 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'yla tüzel kişilik kazanmış, Türkiye'deki gayri müslim cemaatlere ait vakıflardır. Mensupları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. (Vakıflar Kanunu, md. 3.)

¹⁰⁹ Vakıflar Kanunu, md. 14, 28, 42.

¹¹⁰ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-ezhâr*, s. 216; Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, III, 329.

¹¹¹ Semerkandî, *en-Nevâzil*, vr. 249^a.

¹¹² Menteşzâde, *Fetâvâ-yı Abdurrahîm Efendi*, s. 450.

Tağyîr, malın vakıf olma hususiyetinde herhangi bir değişikliğe gidilmeden, onun aynında ya da vakfa tahsis amacıyla gerçekleştirilecek her türlü değişikliği konu edinir. Vakfın daha etkin ve sürekli olması için başvuru bir yoldur. En geniş yaklaşıma sahip Hanbelîler ile birlikte Hanefîler'in, Mâlikîler'in ve bir görüşlerine göre Câferîler'in de kabul ettiği bu uygulama, genel anlamda Şâfiîler tarafından reddedilir. Hanefîler mescid vakıflarını söz konusu uygulamadan ayrı tutarlarken, Mâlikîler bunun ancak kamu menfaatine tahsis edilmiş vakıflarda gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir. Tağyîri kabul edenler, genel olarak benimsemiş oldukları istihsân ve maslahat esasıyla meseleye yaklaşmışlar, bu yolla vakıfta devamlılığı sağlamak istemişlerdir. Reddedenler de vakfın bulunduğu hal üzere devamını amaçlamışlar veya alternatif olarak mülkiyete rücu'u esas almışlardır.

Mescidi istisna eden ya da bir kısım vakıflarla sınırlayan tağyîr yaklaşımına mukabil, mevcut haliyle kullanılamaz hale gelmiş bütün vakıflarda gerekli değişikliklerin yapılabileceğini kabul eden Hanbelî görüşü, geçmişe ait toplumsal ihtiyaçların ve bunları karşılayacak araçların köklü bir şekilde değişime uğradığı bugünkü şartlara en uygun tercihtir. Ayrıca kullanılamaz hale gelme veya vakıf amacını yerine getirememesi gibi şartlar oluşmasa dahi yeri geldiğinde, vâkıfın amaçladığı gayeye en uygun faaliyeti gerçekleştirme ancak bu yol ile mümkün olabilecektir. Zira vakfa gelir sağlamak üzere tahsis edilmiş fakat zamanla şehir içerisinde kalmış vakıf arazi örneğinden hareketle, yerleşim merkezine dönüşmüş bu yerde tarımdan ziyade, mahalli şartlara uygun bir şekilde iskân sağlama veya ticarî faaliyette bulunma, vakıf adına önceki hal ile mukayese edilmeyecek ölçüde gelir artışına vesile olacaktır. Bu durum *maslahat*, *mesâlih-i mürsele* gibi fer'î deliller¹¹³ ile "*Zarar imkân ölçüsünde def' olunur*"¹¹⁴ şeklindeki küllî fıkıh kaidelerine en uygun yaklaşımdır.

Unutulmamalıdır ki; vakıf, sevaba vesile olması yönüyle ahiret ile bağlantısı olsa da muhtevası ve hedefleri itibarıyla aklı ilgilendiren bir meseledir. Bu sebeple vakıftan yararlananlar açısından menfaatin, vâkıf ile ilgili olarak da sevabın devam edebilmesi için bir taraftan vakfın varlığı korunurken aynı zamanda günümüzde endüstri ve elektronik ticaret gibi daha önce bulunmayan birçok yeni usulden de istifade ile vakıf varlıklarının olabildiğince etkin bir şekilde kullanılmaları esastır. Aksi takdirde vakıf yerlerin, âtil bir şekilde bekletilmeleri gibi tam olarak kullanılmamaları da bir çeşit suistimal anlamına gelecektir.

¹¹³ Ebû Zehre, *Usûlu'l-fikh*, s. 279; Zeydan, *el-Vecz*, s. 198-199; Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 81-82.

¹¹⁴ *Mecelle*, md. 31; Ali Haydar, *Dürer*, md. 31.

KAYNAKÇA

Abdullah Sâlih, Hâmid Ahmed, “Şartu'l-vâkıf ve kazâya'l-istibdâl”, *Evkâf*, V, 181-207, Kuveyt 2003, (“Şartu'l-vâkıf”).

Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1312/1895), *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (1284-1293), Yay. Haz. Ali Himmet Berki, İstanbul 1982, (*Mecelle*).

Ali Efendi, Çatalcalı (ö. 1103/1692), *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I-II, İstanbul 1311-1312. (*Fetâvâ*).

Ali Haydar, Eminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi (ö. 1935), *Tertîbü's-sunûf fî ahkâmi'l-vukûf*, İstanbul 1918, (*Tertîbü's-sunûf*).

_____, *Tertîbü's-sunûf fî ahkâmi'l-vukûf*, trc. Ekrem Abdülcebâr-Muhammed Ahmed, I-II, Bağdat 1950, (*Tertîbü's-sunûf*).

Âlim b. Alâ, Alaaddin ed-Dihlevî (ö. 786/1384), *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, thk. Seccad Hüseyin, I-V, Karacı 1996.

Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1988.

Berki, Ali Himmet (ö. 1976), *Vakıflar (I)*, İstanbul 1940.

Beyaztaş, Murat, *İslâm Hukukunda Vakıf Gayri Menkullerinin Kiraya Verilmesi Usulleri ve İcâreteyn*, İstanbul 2001, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

_____, “İslâm Vakıflar Hukukunda İstibdâl”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2017): 1-21.

Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1971), *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, I-VIII, İstanbul ty, (*Kâmûs*).

Burhânüddîn el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî el-Merginânî (Burhanü's-şeria) (ö. 616/1219), *Muhîtü'l-Burhânî*, I-XI, Beyrut 2003.

Bühûfî, Şeyh Mansur b. Yunus el-Hanbelî (ö. 1051/1641), *Şerhü Münthe'el-irâdât*, I-III, Beyrut ty.

_____, *er-Ravzu'l-mürbi' bi-şerhi zadi'l-müstekni' muhtasari'l-Muğni*, thk. Muhammed Abdurrahman Avvad, Beyrut 1985, (*er-Ravzu'l-mürbi'*). (Birlikte: *Zadü'l-müstekni'* / Ebü'n-Neca Şerefeddin Musa b. Ahmed b. Musa Haccavi, *el-Muğni* / Ebü Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme)

Derdîr, Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1201/1786), *eş-Şerhü'l-kebîr ala Muhtasari Halil*, Beyrut 1995.

Desûkî, Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafе (ö. 1230/1815), *Hâşiyetü'd-Desûkî ala Şerhi'l-kebîr*, I-IV, Mısır, ty. (Birlikte: *Şerhu'l-kebîr* / Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Derdîr, *el-Muhtasar* / Ebü'l-Mevdedde Ziyaeddin Sîdî Halîl b. İshak b. Musa el-Cündî.)

Düstûr, I. T, İstanbul 1289-1322.

Ebü İshâk eş-Şirâzî, Cemaleddin İbrahim b. Ali b. Yusuf (ö. 476/1083), *el-Mühezzebe fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî, I-VI, Dimeşk 1996.

Ebü Zehre, Muhammed (ö. 1974), *Muhâdarât fî'l-vakf*, by. 1959.

_____, *Usûlu'l-fikh*, İstanbul ty.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), *İrşâdü'l-ahlâf fî Ahkâmi'l-evkâf*, İstanbul 1330. (tıpkıbasım: Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar* içerisinde).

Eşkâr, Süleyman Abdullah, *el-Mücellâ fî'l-fikhi'l-Hanbelî*, I-II, Dımaşk 1998/1419.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1415), *el-Kâmûsü'l-muhîr*, by. ty. (MŞ).

Hallâl, Ebü Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hanbelî (ö. 311/923), *Kitâbü'l-vukûf min mesaili'l-imam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybani*, thk. Abdullah b. Ahmed b. Ali Zeyd, I-II, Riyad 1989, (*Kitâbü'l-vukûf*).

Halvânî, Şemsüleimme Abdülaziz b. Ahmed el-Hanefî (ö. 452/1060), *el-Mebsût fi Şerhi'l-Muhtasari'l-Kâfi*, SK, Ayasofya, 1381, (*el-Mebsût*).

Hassâf, Ebû Bekir Ahmed b. Ömer eş-Şeybânî el-Hanefî (ö. 261/874), *Kitâbu ahkâmî'l-evkâf*, Kahire 1904, (*Ahkâmü'l-evkâf*).

Hatemi, Hüseyin, *Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi: Önceki ve Bugünkü*, İstanbul 1969.

Hillî, İbnü'l-Mutahhar (ö. 726/1325), *Kavâidü'l-ahkâm fi ma'rifeti'l-halâl ve'l-harâm*, I-III, Kum 1418 H. (*Kavâidü'l-ahkâm*).

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki (ö. 1252/1836), *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-ebşâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvez, I-XIV, Beyrut 1994, (*Reddü'l-muhtâr*), (Birlikte: *ed-Dürri'l-muhtâr fi şerhi't-tenviri'l-envâr / Alâeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşki Haskefi, Tenvirü'l-ebşâr / Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî Timurtaşî*).

_____, *el-Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-Fetâva'l-hâmidîyye*, I-II, Bulak 1300. (*el-Ukûdü'd-dürriyye*).

İbn Ebû Zeyd, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman el-Kayrevânî (ö. 386/996), *Risaletü'l-imam İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, by. ty.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223), *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, I-IX, Riyad, ty.

_____, *el-Kâfi*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, I-VI, Cize 1997.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut ty. (MŞ).

İbn Neccâr, Takıyüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 972/1565), *Münteha'l-irâdât*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, I-V, by. 1999, (MŞ).

İbn Nuceym, Zeynüddin b. Muhammed Mısri Hanefî (ö. 970/1563), *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-IX, Beyrut 1997.

_____, “Risâle fi tahrîri'l-mekâl fi meseleti'l-istibdâl”, *Resâilu İbn Nuceym el-İktisâdiyye*, thk. Muhammed Ahmed Serrac-Ali Cuma Muhammed, Kahire 1998-1999.

İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 520/1126), *Fetâvâ İbn Rüşd*, thk. el-Muhtâr b. et-Tahir Telîf, I-III, Beyrut 1987.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1328), *Mecmûü'l-fetâvâ*, nşr. Abdurrahman Muhammed b. Kâsım, I-XXXVII, Rabat, ty.

_____, *Kitâbü'l-İhtiyârâtü'l-ilmîyye*, (*el-Fetâva'l-kübrâ*'nın IV. cildi), derl. Alaüddîn Ebü'l-Hasan b. Abbas, I-V, Beyrut, ty.

İbnü'l-Bezzâzî, Muhammed b. Şihab el-Hanefî (ö. 827/1423), *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, I-III, Diyarbakır 1310. (*el-Fetâva'l-Hindiyye* kenarında, IV-VI ciltler).

İbnü'l-Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid el-Hanefî (ö. 861/1457), *Şerhu Fethü'l-kadîr*, I-VIII, Beyrut, ty.

İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahya (ö. 840/1436), *Kitâbü'l-ezhâr fi fikhi'l-eimmeti'l-ethâr*, San'a 1993.

Halebî, Muhammed b. İbrahim el-Hanefî (ö. 956/1594), *Mülteka'l-Ebhur*, İstanbul 1981, (*Mültekâ*).

İpşirli, Mehmet, “Hikr”, *DİA*, XVII, İstanbul 1998.

Kâdîhân, Ebü'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur (ö. 592/1196), *Fetâvâ Kâdîhân (Fetâva'l-Hâniyye)*, I-III, Diyarbakır 1310. (*el-Fetâva'l-Hindiyye* kenarında. I-III ciltler).

Kadri Paşa, Muhammed (ö. 1306/1888), *Kânünü'l-adl ve'l-insâf fi'l-kadâ alâ müşkilâti'l-evkâf*, thk. Ali Cuma Muhammed-Muhammed Ahmed Sirac, Mısır 1902, (*Kânünü'l-adl*).

_____, *Mürşidü'l-hayrân ilâ ma'rifeti ahvâli'l-insân*, Kahire 1987.

Karâfi, Ebü'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim (ö. 684/1285), *ez-Zahîre*, thk. Saîd Ahmed E'rab, I-XIV, Beyrut 1994.

Kaya, Süleyman, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, İstanbul 2014.

Kazıcı, Ziya, *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul 1985.

Kınalızâde, Ali Çelebi (ö. 979/1572), *Risâletün tete'alleku bi-ba'zı ahkâmi'l-vakf*, SK, Şehid Ali Paşa 785, (*Ba'zu ahkâmi'l-vakf*). (Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1141/41'de de "*Risâle el-İstis'âf fi umûri'l-evkâf*" ismiyle mevcut.)

Kirmastî, Yusuf b. Hüseyin (ö. 920/1514), *Ahkâmü'l-evkâf*, SK, Laleli, 835/3.

_____, *Risâle fi'l-evkâf*, SK, Ayasofya, 1176.

Köprülü, Bülent, "Tarihte Vakıflar", *AÜHF*, Ankara 1951.

Kübeyî, Muhammed Ubeyd Abdullah, *Ahkâmü'l-vakf fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, I-II, Bağdad 1977, (*Ahkâmü'l-vakf*).

Mardin, Ebü'l-Ulâ (ö. 1376/1957), *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul 1947, (*Toprak Hukuku*).

Me'âşî, Abdurrahman, *el-Bu'dü'l-mekâsîdî li'l-vakf fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Cezayir 2006, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Menteşzâde, Abdurrahîm Efendi (ö. 1128/1716), *Fetâvâ-yı Abdurrahîm Efendi*, I-II, İstanbul 1827.

Merğînânî, Ebü'l-Hasan Ebû Bekir el-Hanefî (ö. 593/1197), *el-Hidâye*, I-IV, İstanbul 1986.

Mevsû'atü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'l-İslâmiyye, Kuveyt 1993, (MŞ).

Nevevî, Ebû Zekerriyya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *Mecmu' Şerhü'l-Mühezzeb*, I-XX, by ty.

_____, *Ravzatü't-tâlibîn*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, I-VIII, Beyrut 1992, (Birlikte: *Minhâcü's-seviyye fi terciümeti'l-İmam en-Nevevi* / Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *Münteka'l-yenbu' fima rade ale'r-ravza mine'l-furu'* / Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti)

Ömer Hilmi Efendi (Karî nabâdîzâde) (ö. 1307/1889), *İthâfî'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf*, Matbayı Amire, İstanbul 1307. (Osmanlıca baskısı)

_____, *İthâfî'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf*, VGMY, Ankara 1977, (Latin alfabe baskısı).

Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, (*Vakıf Müessesesi*).

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983.

Râfi'î, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Abdülkerîm Kazvîni (ö. 623/1226), *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz (Şerhu'l-Kebîr)*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, I-XIII, Beyrut 1997.

Râfi'î, Mustafa (ö. 2000), *el-Ahvâlü's-şahsiyye fi's-şerîati'l-İslâmiyye ve'l-kavânîni'l-Lübnâniyye*, Beyrut 1983, (*el-Ahvâlü's-şahsiyye*).

Râzî, Ebû Abdullah Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir (ö. 666/1268), *Muhtârü's-Sihâh*, thk. Mahmut Hâtır, Beyrut 1995, (MŞ).

Remlî, Zeynüddin Hayreddin b. Ahmed Ali el-Eyyübî (ö. 1081/1671), *el-Fetâva'l-Hayriyye li nef'il-beriyeye*, I-II, Mısır-Bulak 1300/1882, (*el-Fetâva'l-Hayriyye*).

Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmûd el-Buhari el-Mahbubi (ö. 747/1346), *Şerhü'l-vikâye*, I-V, Amman 2006.

Sahnûn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm b. Saîd et-Tenûhî (ö. 240/854), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I-VI, Beyrut 1905.

Selçuk, Furuzan, *Vakıflar (Başlangıçtan 18. yüzyılına kadar)*, İstanbul 1965.

Selim Hânî Mansûr, *el-Vakfu ve devruhü fi'l-müctemai'l-İslâmî'l-muâsır*, Beyrut 2004.

- Semerkindî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed Ebü'l-Leys (ö. 373/983), *en-Nevâzil*, SK, Damad İbrahim, 724.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, XXX, Kahire 1324 – 1331.
- Sıdkı, İsmail (ö. 1911), *Hatırât*, Dersaadet, İstanbul 1324.
- Sultan Muhyiddîn Bahâdır Âlemgîr (ö. 1118/1707), *el-Fetâva'l-Hindiyye fî Mezhebi Ebi Hanife (el-Fetâva'l-Âlemgîriyye)*, I-VI, Diyarbakır 1310. (*el-Fetâva'l-Hindiyye*).
- Sübki, Takiyyüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Abdilkâfi (ö. 756/1355), *Fetâva's-Sübki*, I-II, Beyrut ty.
- Şaban-Gundur, Zekiyyüddin-Ahmed, *Ahkâmü'l-vasiyye ve'l-mîrâs ve'l-vakf fî şeriatil-İslâmiyye*, Kuveyt 1989.
- Şemseddin Sâmi (1322/1904), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317. (*Kamus*).
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî (ö. 1250/1834), *es-Seylül-cerrâri'l-mütedaffik ala Hadâiki'l-ezhâr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed, I-IV, Beyrut 1985.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen Ebû Abdullah el-Hanefî (ö. 189/805), *el-Asl (el-Mebsûd)*, thk. Mehmet Boynukalın, I-XII, Beyrut 2012.
- Şirbinî, Şemsuddin el-Hatîb Muhammed b. Ahmed el-Kahiri (ö. 977/1570), *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*, I-IV, by. ty. (Birlikte: *Minhâcü't-talibîn / Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref Nevevi*)
- Tarsûsî, Necmeddin Efendi (ö. 758/1357), *Enfau'l-vesâil ilâ tahriri'l-mesâil (Fetâva't-Tarsûsiyye)*, İMK, Yazma-Fıkıh, 382, (İSAMK CD0365), (*Enfau'l-vesâil*).
- Trablusî, Burhaneddin İbrâhim b. Musa (ö. 922/1516), *Kitâbü'l-is'âf fî ahkami'l-evkâf*, Mekke 1986.
- Vakıflar Kanunu (2008).
- Yediyıldız, Bahaeddin, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu”, *VD*, XVIII, 5-41, Ankara 1984.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed (ö. 1999), *Ahkâmü'l-evkâf*, Amman 1997.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*, Bağdat 1973, (*el-Vecîz*).
- Zuhaylî, Vehbe (ö. 2015), *el-Vesâyâ ve'l-vakf fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimeşk 1987, (*el-Vesâyâ ve'l-vakf*).